

Осврт на историју напредне штампе у Црној Гори

Објашњавајући организациони извјештај ЦК СКП (б) друг Стаљин у свом чланку: »Штампа као колективни организатор« каже да штампа ствара невидљиву везу између Партије и радничке класе, »везу која је по својој снази равна сваком трансмисионом апарату масовног карактера, јер је штампа једино оруђе помоћу кога Партија свакодневно, свакодатно говори са радничком класом«. Смисао ове поставке друг Стаљин објашњава тим што штампа не само да говори, већ и разговара са масама. Она повезује Партију са радничком класом и нема само агитациону већ и организациону улогу. Она преко мреже својих сарадника, дописника и растурача веже Партију за широке масе трудбеника и омогућава да се те масе збију око Партије.

Напредна штампа у Црној Гори је имала огромни утицај на повезивање Партије са масама, али усљед немања техничких средстава, као и усљед честих полицијских провала партијских организација, углавном је коришћена централна штампа («Пролетер», «Млади комунист», «Против Главњаче», «Класна борба» и др.). Такође су коришћене брошуре и леци, које је издавала централна техника партијске организације у земљи или у иностранству. Ипак, и поред свих техничких и других сметњи, у Црној Гори је доста рађено по линији штампе, на шалирографу и илегалним ручним штампаријама, а неколико пута покушавано је да се издаје и легални лист.

У овом осврту задржаћемо се на штампи која је издавана у Црној Гори, више ради потстрека да неко ко боље познаје ово питање сачува од заборава резултате и напоре напредних новинара и типографа под условима строге илегалности у бившој Југославији као и у току Ослободилачког рата и пружи нашој јавности детаљније податке о овом питању.

I

Партијска и друга напредна штампа прије Ослободилачког рата

Развој штампе у Црној Гори ишао је напореда са развојем Партије. Растурање партијске штампе, организовање мреже до-

писаника и сарадника, те само штампање летака, брошура, новина и сл. било је уствари стварање револуционарне поште, која је увелико помогла учвршћењу партијске организације чији су се чланови провјеравали у стотине окршаја са полицијом, по главњачама и робијашницама.

Партијска штампа у Црној Гори почиње од Јована Томашевића, оснивача организације Комунистичке партије у Црној Гори.

Она углавном почиње од борбе за Уставотворну скупштину 1920 године када је Комунистичка партија Југославије за изборе 28 новембра испунила легално. У том периоду у Црној Гори комунистичка агитација се развијала растурањем и коришћењем централне штампе, јер није имала свога листа, и помоћу летака које је издавала у Црној Гори и Београду намијењених за Црну Гору.

У периоду револуционарног полета у Југославији партијска организација Црне Горе преко штампе имала је слиједећи став: не дијелити се ни на »бијеле« ни на »зелене« (тј. ни на ујединитеље, ни на федералисте), већ признати уједињење као ствар коју не треба мијењати, борити се за побједу комуниста на изборима, да би се на тај начин свргла капиталистичка класа Југославије и успоставила радничка република, палупарисати Совјетски Савез и братство међу народима.

У том правцу ку, уочи новембарских избора 1920, студенти комунисти из Црне Горе упутили народу проглас у коме се, поред осталог, каже:

»Сиромашни народе!

Вријеме је да за највише и најзакондавије прегласиш себе!

Твоје су патње нечувене, али ипак нијесу довршене. Патићеш се и даље, и даље ћеш у ропству стајати ако у што краћем року не раскинеш тешке економске ланце.

Сјетите се руских радника и сељака који већ три године бију бој са војском цијелог свијета и бране своју комунистичку Русију. Они се и нас сјећају. Руска је влада у свом манифесту Балканским народима извјестила све владе да Совјетска Русија и руски народ воде рачуна о томе како се влада са народом у Црној Гори.

Комунистички пролетаријат Југославије — организовани радници и сељаци — исто тако воде свакодневну борбу са југословенском владом и југословенском капиталистичком класом. Комунисти — радници и сељаци — знају да је твој живот мучан и тежак као и њихов. Зато те они и позивају на саједничку борбу против заједничког непријатеља: Југословенске капиталистичке класе и југословенске капиталистичке државе.

На дан избора мјесто представника богатских партија и привредника данашњег несносног стања — бирај комунисте. Одбади од себе све кандидације оних партија, који на велику штету радног народа, штите интересе грофова, бегова, банџара и зеленаша, и гласај за кандидате твоје Комунистичке партије! (Курзив летка)

Мјесто државе са династијом најасни се за републику радника и сељака! Мјесто данашњих корумпираних власти, почни зановити своја сељачка и радничка вијећа. Помоћу ових ти ћеш сва питања просвјетно-економског и поли-

тичког значаја сам ријешити, и сам себи и сваком појединцу дужност одређивати.

Мјесто рата са сусједним народом ти одмах створи братски мир!

Мјесто међусобне заваде нена се одмах развију пријатељски и братски односи!

Мир међу вама који се несвјесно кољете! Рат онима ко вас завађа и искоришћава!

Да живи побједа комунистичких идеала!

Живјела држава радника и сељака!« (Бурзив летка)

Овај летак је интересантан за историју радничког покрета у Црној Гори поред осталог и по томе, што се у њему први пут препоручује стварање радничко-сељачких вијећа и вјероватно да је та директива дала повода да комунисти преузму у том периоду власт у неким општинама Црне Горе (као на примјер у Петровцу на Мору).

Нама није дошао до руку манифест владе Совјетске Русије балканским народима, упућен европској јавности, »да Совјетска Русија и руски народ воде рачуна о томе како се влада са народом у Црној Гори«, али смо дошли до телеграма који је Лењин упutio Комунистичкој партији Југославије, а који је као летак штампан такође пред изборе за Конституанту 1920 године. Он гласи:

»Комунистичкој партији Југославије

Београд

У име Сварског извршног комитета Републике Радника и Сељака позивамо вас да се свом снагом заузмете за поправку положаја радног народа Црне Горе.

Нова радничка и сељачка Русија има дубоко на срцу интересе радног народа Југославије, нарочито оног у Црној Гори с којим га вежу вјековне везе заједничке борбе и пријатељства.

У име Сварског извршног одбора
Лењин«

У додатку овог телеграма стоји:

»Главни одбор наше Партије на Београда шаљући вам овај телеграм послан нам из Москве — изражава у исто вријеме наду, да ће радни народ Црне Горе умјети оцијенити ову братску пажњу Претсједника Руске радничке и сељачке Републике.

Стога Другом Радници и Сељаци, гласајте сви без изузетка за Комунистичку листу (курзив летка), која ће се налазити на првом мјесту јер само Комунисти једино искрено проповиједају: љубав, братство и савез с нашим вјековном Заштитником Русијом. Сви други су њени непријатељи.

Летак је штампала партиска организација Црне Горе.

Тако јака пропаганда, вјера народа у КПЈ и Совјетску Русију условила је велику побједу комуниста на изборима за Конституанту 28 новембра 1920 године. Тако је од 43.462 уписана бирача за изборе од 28 новембра 1920 године у Црној Гори апстинирало 14.812, гласало комунистичку листу 10.900, републиканску 4.612, а остатак од 13.133 бирача долази на све друге партије у Црној Гори (радикале, демократе, независне и др.).

Након »Обзнане« 29 децембра 1920 године, а нарочито након погибије Милорада Драшковића 21 јула 1921 године, погроми нијесу мимоишли ни комунисте Црне Горе. Почело је уједињавање свих снага реакције против комуниста, и летак Јована Томашевића пред изборе народних посланика 18 марта 1923 године, након забране КПЈ и формирања Независне радничке партије Југославије, имао је за циљ да разобличи и пред масама раскринка намјере ондашње великосрпске реакције против радничке класе и комуниста. У том летку се поред осталог каже:

... Пашић и радикали лажу народ Србије шареним причама о Великој Србији и великом српству, ова њихова зелена браћа декламују о црногорству и правима Црне Горе, а њихов заједнички савезник Радић попује о великом хрватству. А шта хоће они? Хоће да здруже сваки своје овце у овом тору. Пашић је прво мислио да у име великосрпства стричке заједно са својим думећарима цијелу Југославију, па кад није успио почео је да се нагађа с осталим чобанима по Босни и Македонији, Хрватској и Војводини — па ево и с пашицама у Црној Гори, јер сви они у име равноправности и стечених права траже да шиппају оне исте овце које су радије шиппали, и да узимају бир од оних шипки од којих су раније узимали.

Погодба је већ закључена с македонским и босанским агама и беговима, хрватски се још нећају, али вато су ови паши као изгладњели пси поживали на корито с кога су прије четири године оћерани. Секула (мисли на Секулу Дрљевића) већ има у целу готов уговор — још само народ треба својим кулицима да га одобри. Пашић њима враћа у пашалук Црну Гору, а они њему обећавају да умире мирну рају и да је одврате од радничког покрета и радничке партије, од радничке слоге и заједнице — јер радничка слога и заједница може овима њима ваљан да изврне, и Пашићу у Београду и овима нашим пашићима овамо, па и онима хрватским и босанским.

... Јесте ли за државу — свеједно је хоће ли она бити велика или мала, федеративна или нефедеративна — за државу у којој ће милиони радити и платити, а једна мала мањина од њиховог зноја уживати?

Или сте за нашу радничку државу у којој ће радник уживати сва права, а нераднику и гостовану мјеста бити неће, па био он крштен или сунећен, испод Ловћена или испод Авале. Јесте ли за такву државу — или сте за то да наша дјеца остану за навјек туђи пандури и жандари, туђи лавазии и перјаници, и да за преврену кору хлеба чувају туђе дворе и туђе господство?

Јесте ли за прошлост, коју ништа више оживјети не може — или сте за будућност коју већ гради и коју може изградити али само у заједници и јединству радни народ Србије с радним народом Црне Горе, а ови заједно с радним народом остале Југославије, вбацујући сложено и заједнички са своје грбаче све изјелите и све вулудћаре.

Вјерујући да сте за ово посљедње ми чекамо ваш одговор 18 марта и кличемо:

Напријед с нама у будућност!

Београд—Цетиње—Загреб

Независна радничка партија Југославије

Кутија Независне радничке партије је друга по реду. Носилац Друг Јован Томашевић.»

Обзиром на неправилан став Симе Марковића по националном питању, у овом прогласу је то гледање дошло до видног израза, те с једне стране због тога, а с друге стране због оштријег налета на комунисте од стране великосрпске господе комунисти у Црној Гори на изборима 1923 године нијесу имали

онакав успјех као за вријеме избора за Конституанту 1920 године.

Период од 1923 до 1927 у Црној Гори испуњен је борбом Независне радничке партије против бијелог терора и за јединство радничке класе.

У периоду од 1920 до 1927 у Црној Гори се није осјећала потреба за посебним листом, јер је централна штампа, и други легални и илегални листови, редовно стизала («Раднички синдикати», «Радничко јединство», «Оковани радник», «Ослобођење», «Млади бољшевик», «Борба» и др.). Већ од 1927 године добар дио легалних партијских органа престао је излазити, а илегална штампа је тешко доспијевала. Партијско руководство је мислило да покрене свој легални орган у Подгорици, али оштрица реакције против комуниста ту је била јача него у којем другом мјесту Црне Горе, те је одлучено да се лист покрене у Никшићу. Тако је у јуну 1927 године изашао први број **»Радног народа«**. **»Радни народ«** је излазио до 1928 године, када га је цензура угушила. **»Радног народа«** је изашло свега 29 бројева.

»Радни народ« је растуран по читавој Југославији, а слат је и нашим иселјеницима у Америку. **»Радни народ«** је излазио као лист радника и сељака са сталним мотом **»Пролетери и пригњечени свијех земаља, уједините се«**, а имао је за циљ да што боље развије братство између радничке класе и сиромашног сељаштва. Он је позивао све сељаке да напусте буржоаске партије, које га неће ослободити од тешких пореза, царина и монопола, и да ступају у редове радничке партије.

Дакле знади, обраћа се **»Радни народ«** сиромашним сељацима, да те од свега тога неће ослободити господа у дугачким буџама, с накинђуреним метресима и лаксвањем аутомобилима, већ ако те не ослободи слога радника и сељака, никад те нико ослободити неће.»

»Радни народ« је имао огромних тешкоћа око штампања и растурања. Полиција га је врло често плијенила са поште те се морао слати по куририма. Услјед честих пљенидаба покушано је једанпут са његовим излагањем у Котору, али је ту успјело да се изда свега један број.

Редакциони одбор **»Радног народа«** је био у Подгорици. Одговорни уредник за све вријеме био је Милан Радан.

Поред комуниста из Црне Горе у овом листу су сарађивали и комунисти из других центара Југославије (Београда, Сплита и др.).

»Радни народ« је био први партијски лист у Црној Гори. Престанком његовог излагања Црна Гора је остала без свог листа, а централна штампа је тешко долазила. Поново се штампа ограничила само на полулегалне и илегалне летке. Шестојануарска диктатура 1929 године затекла је Црну Гору без партијског листа.

1932 године Окружни комитет КПЈ за Никшић покушао је да покрене свој лист и на почетку зиме издао је први број **»Револуционар«**. **»Револуционар«** је био илегални лист и штампао се на шапирографу суботом и недјељом, а понедјељником је растуран. Лист је уређивао Милан Радан, а око листа је био окупљен читав Окружни комитет.

Лист је писао против бијелог терора, за јединство радничке класе и сиромашних сељака, против експлоатације, скупоће и сл.

»Револуционар« је излазио два-три мјесеца и престао излазити.

Није сачуван ниједан примјерак овог листа.

1934 године на Цетињу је почео излазити **»Удар«**, орган ПК КПЈ за Црну Гору, а излазио је све до велике провале партијске организације у марту 1936 године. **»Удар«** је био илегалан, а штампан у 50 до 60 примјерака. Око његовог уређивања углавном се старао Никола Лекић (погинуо 1 децембра 1941 године на Пљевљима) и ондашњи ПК.

»Удар« је писао, поред општих чланака, о пролетерској солидарности и популаризацији Совјетског Савеза, против бијелог терора, о радничким штрајковима, против провокатора и шпијуна и сл. Углавном, **»Удар«** је давао партијску линију у Црној Гори.

Досада од **»Удара«** није пронађен ниједан примјерак.

Велики прогон над црногорским комунистима отпочео је у марту 1936 године. Преко 300 комуниста је ухапшено, а остатак је прешао у полуилегални и илегални живот. Економско и политичко угњетавање Црне Горе је из дана у дан расло. Да би народно незадовољство правилно упутила на пут револуционарне борбе, Партија је 26 јуна 1936 године организовала протестни збор на Цетињу. Црна Гора је у првом свјетском рату изгубила више од једне петине становништва, дно ратне штете који јој је припадао није добила, сталне приче о њеној пасивности биле су свакидашња пјесма великогоспске господе, народ је гладовао и био прогоњен као у вријеме аустроугарске окупације, сваке године су њени синови премлаћивани и убијани по главњачама или слати на дугогодишње робије. Основни захтјеви масе на збору у Цетињу требало је да буду: обустава тортуре над ухапшеним друговима, слобода политичким осуђеницима, савез радника и сељака, савез са Совјетским Савезом и равноправност Црне Горе у Југославији. Војска и полиција су пресреле сакупљену масу која је ишла на Цетиње и плотунима из пушака и митраљеза осујетиле збор. Убијено је седам а рањено двадесет пет учесника ове демонстрације на Белведеру код Цетиња 26 јуна 1936 године.

У недостатку свог органа Партија је о овоме обавијестила масе летком.

Да би се културно и политички уздигло напредно сељаштво и везало у борби за слободу са радничком класом, осно-

вано је 1937 године »Сељачко братство« које је након годину дана забранила полиција. Након тога, 1938 године, такође под руководством Партије, основана је задруга »Сељачка самопомоћ« која је била први тип народне задруге у старој Југославији. »Сељачка самопомоћ« је убрзо постала озбиљан регулатор цијена на тржишту и за нешто више од двије године дана скупила је око себе око десет хиљада породица са око педесет хиљада чланова.

И »Сељачко братство« и »Сељачка самопомоћ« намјеравали су да покрену свој лист, али усљед техничких немогућности и цензуре то су оставили само покушаји.

Крајем 1938 и почетком 1939 године Партија организује као своју трансмисију Радничко-сељачку странку Црне Горе која на изборима у децембру 1938 иступа самостално у блоку Удружене опозиције (у Подгорици, и поред великог полицијског терора, кандидат ове странке на опозиционој листи, Блажо Јовановић, добио је већину гласова). Политичка ситуација у земљи и ван ње се тако компликовала да није могла увијек лецима да се објасни. Осјећала се потреба за покретањем легалног партијског листа. Тако је дошло до покретања »Гласа Црне Горе«, чији је први број изашао 15 новембра 1939 године. Лист је излазио у Подгорици сваких петнаест дана на осам страна. Одговорни уредник је био Будо Томовић. »Глас Црне Горе« је свој задатак одредио овим ријечима:

»Глас Црне Горе« нужан је потреба, јер подијева једну празнину која се у нашем јавном животу осјећа већ више од десет година.

Он има за задатак да што непосредније и истинитије приказује догађаје: да припомogne народу да те догађаје правилно са становишта својих сопствених интереса просуђује и у њима се опазати да уједно тиме буде васпитан широким народних маса, да буде праван преузимању свих питања политичких, економских, социјалних и културних, чија се рјешења данас неодложно постављају, да буде бранилац и тумач оправданих захтјева народа Црне Горе у новим приликама, створених сверазумом Цветковић--Мачек.

Ради народ Црне Горе показао је, борећи се за црне народне слободе и равноправност Црне Горе у југословенској заједници, да правилно схвата интересе свога народа.»

Одмах у почетку »Глас Црне Горе« заострио је питање борбе за равноправност Црне Горе у Југославији. Борба за равноправност Црне Горе у Југославији везана је са борбом за демократске слободе, за амнестију свих политичких криваца, за укидање суда и Закона о заштити државе.

»Непородна диктаторска владавина нарочито је потађала народ у Црној Гори и пролијеваала непоштедно крв, убијајући у масама, каже се у чланку »Поводом рата и споразума« у »Гласу Црне Горе« број 1 од 15 новембра 1939 године. »Примјери су многобројни. Црна Гора је двадесет година заповиједана у експлоатом, културном, социјалном и политичком пољу. Сваки покушај организовања на било којој основи у Црној Гори забрањиван је и најбезобзирније спречаван. Зато немамо задруга по селима, рад-

љачких синдиката по свим варошима, књижница и читаоница, женских и омладинских организација.

Народ у Црној Гори хоће пуну слободу у сваком погледу и хоће равноправност на основи братског споразума са осталим народима Југославије. Без мира, слободе и равноправности тешки положај народа у Црној Гори остао би непромијењен или би се још и више погоршао. Због свега овога схватљиво је незадовољство народа у Црној Гори, а разумљива и оправдана његова борба за мир и слободу, за демократизацију земље, равноправност, за потпуно ликвидирање диктаторских владавина и за свестрани напредак, а против биједе, угњетавања, фашизма и империјалистичког рата.

У овој једино оправданој борби окупља се у Црној Гори све што је демократско, све што је противу неправде, рата и фашизма. Окупљају се широке радне масе града и села Црне Горе.

Споразум Цветковић—Мачек је у ствари била нагодба великосрпске буржоазије с великохрватском буржоазијом против напредних снага Југославије на челу с КПЈ. Стога је »Глас Црне Горе« одмах у почетку почео да разобличава великосрпске политичаре типа Јована Ђоновића и франковачке агенте типа Секуле Дрљевића и Сава Штедимлије (чланак »Господа се кошкају«, »Глас Црне Горе« број 2 од 1 децембра 1939), а појачање реакционарних мјера против народа и систем сенатских избора лист је раскринкао у чланку »На чему смо?«:

»Више је него смијешно и чудновато, говорити о неким слободама док су на снази закони отворене диктатуре. То је демагогија и подвала. Веома је плитко смијешан наговор да међународна ситуација смета демократизацији земље. Онај који о томе врло размисља, мора одмах доћи до закључка да баш међународна ситуација изазива хитне мјере у циљу испитивања народне воље и довођења те воље до пуног изражаја и утицаја на државне послове. Дакле, раалог који треба да убрза догађаје употребљава се за бремзу догађаја« итд. (»Глас Црне Горе« број 3).

»Глас Црне Горе« је писао против скупоће, популарисао задругу »Сељачка самопомоћ«, протестовао против забране »Сељачког братства«, третирао синдикална, омладинска и друга питања.

Послије трећег броја цензура је угушила лист.

Од осталих публикација које су излазиле под контролом КПЈ могу се поменути алманах »На крчидби«, који је 1932 године издала група скојеваца, и часопис »Развршје«, од којег је изашло три броја 1932 године у Никшићу, а који је такође онемогућила цензура.

До рата је било часописа и листова у Црној Гори чији су престојор комунисти користили за своје чланке и дописе (на при-

мјер часопис »Ваљци« — Никшић 1933 и 1934), али није било органа Партије који је третирао непосредне задатке Партије у датој ситуацији.

II

Наша штампа у Ослободилачком рату до повлачења за Босну

Наша штампа у Ослободилачком рату је пратила и фронт и позадину и била одлично оружје КП за мобилизацију свих народних маса у борби против фашистичког окупатора и његових слугу. Наша штампа је редовно и истинито обавјештавала фронт и позадину о војно-политичкој ситуацији у земљи и свијету, васпитавајући широке народне масе у новом југословенском патриотизму прожетом братством и јединством народа и љубављу према Совјетском Савезу, тим најмоћнијим гаранцијама наше побједе. Наша штампа, и у периоду привремених пораза (као на пр. 1 децембра 1941 године на Пљевљима) није дозволила да народ остане без перспективе на побједу. Она је, руководећи се науком марксизма-лењинизма, васпитавала стотине и хиљаде хероја у истрајности и непобједивости у борби за слободу, тако да су хиљаде умирале стојећи, са поклицима народној борби и Совјетском Савезу. У партизанским јединицама и штабовима читана је централна штампа: »Борба«, »Глас«, »Вјесник« и др., хватане и умножаване радио-вијести са Источног фронта, писани коментари итд. Наша штампа је преносила херојске подвиге црвеноармејаца са Лењинграда, Москве и Стаљинграда.

Тако су радила и илегална руководства у позадини и на окупираној територији.

На позив КПЈ наши народи су се дигли на оружани устанак против окупатора и његових помагача. Десетог јула 1941 године ПК КПЈ за Црну Гору на састанку у Пиперима одлучио је да устанак у Црној Гори почне одмах. Тринаестог јула 1941 устанак је почео. У распламсавању устанка велику улогу је одиграла наша штампа. Пред нашу штампу су се поставили крупни проблеми. Фашистички окупатор, користећи распирени шовинизам између наших народа створен у старој тамници народа, бившој Југославији, да би лакше спроводио своју поробљивачку политику, отцијепио је један дио наше земље и припојио га Бугарској, други Италији, трећи Албанији, па Мађарској, од Србије и Хрватске је створио марионетске државе, док је у Црној Гори, прво преко сепаратиста, а потом преко четника и сепаратиста, хтио такође да створи неку марионетску државу. У Хрватској су усташи убијали на хиљаде Срба и хрватских антифашиста под изговором »да бране хрватство«, а у Србији су убијале хиљаде Срба под изговором »за спас српства«. Захваљујући шовинистичкој мржњи, наслијеђеној такође од старе Југославије, у Војводини су Мађари клали Србе, а на Космету Арнаути насељенике.

У Македонији је бијеснио великобугарски терор, а у Црној Гори, Далмацији и Словенији паљена су села, клана дјеца, убијани старци и немоћни и хиљаде тужних колона спровођено је у затворе и концентрационе логоре.

У таквом паклу наша штампа је имала крупан задатак: да објасни да народи један другом нијесу криви, да је пут наших народа сврставање у редове народног устанка под руководством КПЈ, да је гаранција наше побједе братство и јединство, да је побједа на нашој страни, зато што се налазимо у фронту земаља на челу којих стоји Совјетски Савез.

У периоду устанка 1941 године у Црној Гори је читана »Борба«, али се осјетила потреба и за покретањем посебног листа за Црну Гору. Тако је ПК КПЈ за Црну Гору покренуо свој орган »Народна борба« у септембру 1941 године, који је излазио једанпут мјесечно, Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда за Црну Гору покренуо је лист »Саопштење«, који је изашао 25 јула а излазио је повремено, а ПК СКОЈ-а за Црну Гору 15 децембра 1941 покренуо је »Омладински покрет«, који је такође излазио повремено.

Крајем 1941 године, помоћу позадинаца, успјело је да се из окупираног Никшића извуче једна мала штампарија, »тиглмашина«, са четири сандука слова и да се смјести у Гостиљу, у Бјелопавлићима. На тај начин се створила могућност за штампавање повремених листова, јер се дотада радило на шапирографу.

Штампа је била најбољи звучник Партије у свим ситуацијама. »Народна борба« је благовремено информисала народне масе шта треба радити и заштитавала оне проблеме који су се пред оружани устанак непосредно постављали. Проглас ЦК КПЈ од 25 јула 1941 године »Народна борба« је пренијела у броју 2 од 1 октобра 1941 године као уводник. Крај летка је пламено дјеловао:

»Учинимо да наша земља буде окупатору гробница а не база за снабдевање. Угледајмо се на хероизам народа Совјетског Савеза, на хероизам Црневојске зоне нема примјера, чији се борци боре презирући смрт, не зато што међу њима влада фанатизам већ зато што безгранично следе своју социјалистичку домовину, зато што су свјесни опасности која пријети нашој земљи оцабини!»

Безгранично херојство Црвене армије и читавог совјетског народа, зајим јединство свих сила демократије свијета залого је за сигурну побједу над фашистичким разбојничким освајачима.»

Великим побједама партизана у првим данима устанка, ослобођењем територије Црне Горе, изузев градова Цетиња, Подгорице и Никшића, наметнула се потреба да се Врховна команда народноослободилачких трупа Црне Горе, Боке и Сандака замијени Главним штабом народноослободилачких партизанских одреда за Црну Гору као главним војно-политичким тије-

лом. Одређују се партизански знаци, заставе и поздрав. Те одлуке наша штампа одмах преноси у масе.

Након тог извјештаја »Саопштење« број 2 од октобру 1941 године пише о злочинима окупатора у чланку »Пљачке, пљачке и шпијунажа као главна средства борбе фашистичких окупатора«. У чланку се поред осталих података наводи да је окупатор до октобра 1941 запалио преко пет хиљада црногорских кућа. Да би масама приказао партизане као чистијски народну војску чланак приказује задатке партизанских одреда:

»Ликвидирајмо непријатељске шпијуне и све њихове помагаче чиме ћемо наш унутрашњи фронт учврстити и спријечити непријатељу да лажима и интригама изазове братоубилачког сукоб; организујте одбрану села од пљачвина и пљачке, бранећи кућу по кућу, и обор по обор, водећи према непријатељу базовну борбу, уништавајући чак и последњег војника који учествује у пљачењу и пљачки; прибјегавајући из сваког запаљеног села најнемилослијидим осветама, у првом реду над фашистима, оворцима, официрима, подофицирима, легионарима, карабињерима и финансијима.«

Одмах у првим данима устанка наша штампа је требало да раскријкава носиоце братоубилачког рата и окупатора, те да популаризише борбу црногорског народа и других братских народа који се одупиру поробљавању. Стога »Народна борба« у броју од 1 октобра 1941 доноси чланак о марионетској влади Недића, те чланак »Српски народ се херојски бори за националну слободу против фашистичког окупатора« у коме даје преглед партизанских акција и, на крају, закључак:

»Борба коју води српски народ је истовремено и наша борба, као и свих народа Југославије који стежу под фашистичким јармом. Та борба је дио борбе коју данас протјеру фашистички бандити води братска Совјетска Русија, наши савезници и читаво напредно титојачанство.«

Борба против агената фашизма у Црној Гори нужно је наметала и разобличавање фалсификованих теорија о несловенском поријеклу Црногораца, о постављању на одређено историјско мјесто такозване »Велике народне скупштине« у Подгорици 1918 године и »Петровданског сабора« 12 јула 1941 године. То је урадила »Народна борба« у чланку »Најновији злочини издајника народа«. Након анализе говора Секуле Дрљевића преко окупаторског радија, осврћући се на »Петровданску скупштину«, у чланку се каже:

»Секуле тврди како смо ми држава још од Дукље. Тиме хоће да наговјести да ми нијесмо Словени него Римљани, пређи данашњих Италијана. Свај покравени и продани лудак у стању је да нас шолатини само да би омео црногорски народ да се бори у великој братској заједници словенских народа. Уто докле је отишао овај фалсификатор наше славне историје.

Доктор је проговорно о Петровданском сабору, на нас то сили да кажемо коју и о тој његовој најновијој мистерији. Народ није бирао ту »скупштину«, него су појединци међу којима је било и заведених — позвани од окупатора. Та »скупштина«, као ни она подгоричка 1918 није дошла по вољу народа. Ми смо годинама тражили равноправност црногорског народа, уста-

јали против начина на који је подгоричка скупштина рјешавала наше питање, али — истини на вољу, мора се признати да је Секулина скупштина отворена национална предаја — јер долази по жељи окупатора и у вријеме када се пред пригорским народом и другим јужнословенским народима јавља могућност да у наслону на мајку Русију, на ослободилачки СССР, у савезу са заиста славном и непобједивом Црвеном армијом, извојује једном заувјек националну слободу и равноправност.»

Успјешне акције народноослободилачких јединица у Црној Гори створиле су велику слободну територију те се одмах наметнуло питање успостављања народне власти. Већ у новембру 1941 године функционисало је неколико народноослободилачких одбора у Пиперима, Бјелопавлићима, Бањанима итд. у Бањанима је преузимање власти од старих општина и оснивање народноослободилачких општинских одбора свечано приређивано на дан прославе Октобарске револуције. Појавом првих народноослободилачких одбора у Црној Гори пред штампу се поставио задатак популарисања и разраде задатака првих органа власти на ослобођеној територији. »Народна борба« од децембра 1941 то питање благовремено разрађује на сљедећи начин:

»Задатак народноослободилачких одбора је веома сложен и разноврстан. Он обухвата све функције власти на датом подручју изузев оних које су у ратном добу компетенција војне команде. Дужност је ових одбора:

1) да организују активност цијелог народа, да остваре јединство читавог народа и мобилизују све народне снаге да би се нашим борцима на фронту обезбиједило све што је потребно. У тој својој дјелатности одбори ће уок сарађивати са штабовима наших батаљона, односно одреда који су највиша власт на ослобођеној територији.

2) да обезбеђују ред у позадини, да га одржавају уз помоћ својих народних стража и да воде борбу против свих облика пљачке, разбојништва, спекулације, пете колоне итд. Зато народноослободилачки одбори — привремена власт — морају бити чврсти, тијесно повезани са народом, омиљени у народу, јер ће само тако моћи да узму на себе одговорност у име свог народа.

3) да организују снабдијевање и исхрану становништва, а нарочито сиромашних слојева и незабринутих породица наших бораца; да организују евакуацију становништва — када се за то укаже потреба; да организују што правилнија развој привредног живота, трговине, саобраћаја итд. — осим оног што је директно под контролом наоружаних снага.

4) да свим својим средствима учвршћују везу фронта и позадине, везу цијелог народа са његовим борцима који су основна гаранција побједе.»

Чланак се завршава:

»У народним одборима народ треба да осјети народну власт, моћно оруђе свог ослобођења«.

(»Народна борба« број 3, децембар 1941).

У истом броју, као и у наредним, »Народна борба« појачава бригу о народу у чланцима по питању глади, па каже: »Нека наша парола буде: нико у Црној Гори, Боки и Санџаку, не смије умријети од глади.«

Развитком борбе развијали су се и задаци штампе. Користећи искуство совјетске штампе, васпитан у духу марксизма-лењинизма и пролетерског интернационализма, борбени нови-

нарски кадар је под руководством наше Партије у најтежим ситуацијама истинито обавјештавао масе о успјесима и привременим поразима, развијао братство и јединство и васпитавао наше масе да сматрају часним бјегунцима све дезертере окупатора.

»Саопштење« број 5 од децембра 1941 доноси чланак о походу на Пљевља 1 децембра 1941, у коме наводи губитке и успјехе битке:

»Са наше стране: погинулих 203, рањених 269.

Са стране непријатеља: погинуло преко 1000, заробљено 84 војника и официра, уништено 11 непријатељских камиона, запалијењено 3 бадача, 1 митраље и 1 радио-станица; убијена 2 пушчијана«.

Анализирајући битку на Пљевљима чланак закључује:

»То су наше скупоцјене поуке за сјутрашње борбе, за наше борбе престане. За наше нове победе и за наше љуте освете. За јуначки помен нашим жртвама, за слободни живот наше дјеце. За чистоту наше јуначке прошлости, за величину наше срећне будућности. Ми нећемо објесити пушке догод не попунимо свети зајет друга Јосифа Стаљина: док не омогућимо своме народу и свим народима да жу пуној слободи изграђују у својој земљи онакав живот какав сами хоће.« »Нека буде што бити не може, нека траје борба непрестана«.

Поводом стварања квислиншких војних формација »Саопштење« од децембра 1941 понавља наредбу изашлу у истом листу број 4 од 15 новембра 1941:

»спријечити овим средствима стварање ма каквих војничких организација паралелних партизанској организацији као разбијачку и петоколонашку работу саботера и непријатеља народноослободилачке борбе«.

Продубљујући питање петоколонашких работа, оснивање милиције четничког мајора Лашића у Васојевићима и слично, »Саопштење« у броју 6 и 7 од 12 јануара и 1 фебруара 1942 године сигнализира озбиљну опасност од петоколонаша који хоће братоубилачки рат. У »Саопштењу« број 6 то питање је расправљено у уводнику »Пета колона претходница и заштитница окупатора«, а у броју 7 у уводнику »Издајници у Црној Гори започели су братоубилачки рат«. У оба чланка је подвлачено јединство народа као гаранција побједе.

»Највећа снага једног народа у борби за слободу јесте његово јединство. Најпотпуније јединство остварили су народи када су се борили за своју слободу. Без борбе нема јединства, без јединства нема борбе. Слобода једног народа мора бити дјело борбе цијелог народа«.

(»Саопштење« број 7 од 1 фебруара 1942).

У првој фази, у устанку, који је почео 13 јула 1941 године, учествовао је побуњени народ, али није имао чврсту војну организацију. То је био разлог да се велики успјеси народноослободилачке борбе у почетку нијесу учврстили и консолидовали, те је последице кратког времена морало доћи до напуштања појединих ослобођених територија.

Након напуштања појединих територија, у периоду привременог опадања устанка, прешло се на другу фазу развоја партизанске војне организације. Организовани су партизански одреди са сталним штабовима и образоване партизанске јединице на сеоским, општинским и племенским основама. Оваква организација је имала за циљ да обухвати ту борбене редове све оне који су имали пушке а нијесу хтјели послије привремене осјеке устанка да их предају непријатељу, већ су их задржали код себе. Ова друга фаза је била корак напријед, али није још била слика праве партизанске војске која се може прилагодити методама партизанског ратовања. Искуства из ове фазе створила су услове за стварање праве партизанске војске. У другој фази партизани нијесу били стална војска. Живјели су код својих кућа одакле су позивани за поједине акције и након завршетка акције ишли да спавају кући. Везани камом војном организацијом за своје село или племе, нерадо су се борили на терену другог племена. Таква расположења је искористишавала пета колона у циљу локализације устанка. Не живећи у сталној јединици под непрекидном контролом војног и политичког руководства, један дио партизана у другој фази развитка партизанског покрета био је изложен противнародној пропаганди пете колоне, те се ту и тамо рушило унутрашње јединство покрета. Отсуство војне дисциплине, немогућност вођења брзих акција и слично нужно су наметали оснивање сталних јединица праве партизанске војске са регуларним устројством. Тако је дошло до формирања ударних батаљона и бригада, а 17 априла 1942 године званично је проглашено организовање сталне војске која има остати све до краја Ослободилачког рата. Званично су укинуте све партизанске јединице основане на општинској или племенској основи. По селима су основане народне страже («у којима могу бити само иста лица, а не читаво село да се смјењује на стражама») које стоје на расположењу претседницима и секретарима народноослободилачких одбора. Ступање у партизанске јединице је на добровољној бази. («Саопштење» бр. 10 од 17 априла 1942).

Већ од краја 1941 године, оснивањем Прве пролетерске бригаде и ударних батаљона, створено је језгро будуће Југословенске армије. Та стална, стајаћа, партизанска војска од свог оснивања претстављала је не само војску у формалном смислу ријечи већ и политичке борце за бољу сјутрашњицу свога народа. Одрас те ситуације нашао је свог израза и у партизанској штампи.

»Народна борба« у броју 1 од 15 јануара 1942 године, у чланку »Прекретничка година«, пише да је стварање борбеног јединства поробљених народа против фашистичког окупатора везано за рушење пете колоне. А тај момент, који се провлачи

кроз борбу за народно ослобођење, омогућио је свргавање класне власти са грбаче народа и стварање језгра нове, народне власти.

Још прије успанка 1941 године комунисти у Црној Гори су убацивали у италијанске гарнизоне летке на италијанском језику са позивом да се враћају кућама и обрачунају са Мусолинијем и фашизмом у својој земљи. Након устанка такође им је упућен један летак. Наша штампа је, још од првих својих бројева, истипала појединачне антифашистичке подвиге италијанских војника као »часне бјегунце«. Тако је и 1942 године продужила исту пропаганду. У »Саопштењу« број 6 од 12 јануара 1942 донесена је опширна вијест са коментаром о бјекству три италијанска војника у партизане, од којих истиче нарочито изјаву Антонија Фуоко, из Еболија, који се јавио љеворечкој партизанској чети и након тога учествовао у партизанским акцијама на Матешеву и Лијевој Ријечи.

У периоду привременог јачања пете колоне у Црној Гори и стварања јединства квислинга у борби против партизана требало је нарочито појачати пропаганду братства и јединства. У тој пропаганди, која је вођена преко партизанске штампе, није дошао само до изражаја нови југословенски патриотизам у борби да не дође до братоубилачког рата већ и пролетерски интернационализам. Раскринкавајући тешке грехове великосрпске политике и подмуклу политику фашистичког окупатора, »Народна борба« у свом броју од 15 јануара 1942 године пише:

»Тако они (фашистички окупатори са својим слугама) настоје да Арнауће и Пригорце гурну једне против других, сбећавајући првима некаку Велику Арбанију на рачун пригорских територија, а другима некаку Велику Црну Гору на рачун територија на којима живе Арнаути, покушавају да изазову сукобе и узajамна пљачкања сбећавајући помоћ час једнима час другима — према томе како им кад треба. Морамо, нажалост, указати на то, да је окупатор имао успјеха у овој својој политици. Реакционарни муслимански и арнаутски бегови, који су служили свим ненародним режимима у Југославији, и други фашистички плаћеници успјели су да поведу несвјесне арнаутске и муслиманске масе против црногорског и српског јанџа у Сандаку, Метохији, Косову и Зети у пљачку и убијање невиних и радних становника, под изговором освете за ала и неправде које су ненародни режими Југославије починили. Тиме је окупатор постигао своје: скренуо је један дио поробљених народних маса са пута ослободилачке борбе на пут међусобног уништавања и неповјерења...«

Затим се у чланку каже:

»Црногорски и арбанашки народ повезани су традицијама вјековног сједства депуљеног међусобним периторањем, сродношћу судбине и сличношћу обичаја. Чојство и јунаштво, вјерна борба за слободу и правду, витални став према животним патњама и тегобама — све те најљепше одлике Црногораца — живе као највише вриједности и у арбанашком народу. Било је сукоба у прошлости, било је неправда и са једне и са друге стране, али зато нијесу криви ни црногорски ни арбанашки народ, него ненародни режими који су њима управљали. Али, било је и примјера братске сарадње, дружања руку у помоћ, кад се водила тешка борба за слободу. Штејећемо се на случај, кад су прије

тридесетак година црногорски добровољци оружјем у руци помагали арбанашком народу у борби коју је био повес за извојевање своје слободе и националне независности. Данас су оба народа повезана сродношћу судбине: оба су пала у црно ројство италијанских фашистичких завојевача.

Комунистичка партија, руководилац народнослободилачке борбе свих народа Југославије, позива црногорски народ и његове сусједе да пред заједничким непријатељем и због заједничког циља сједине своје снаге и остваре најпунију братску сарадњу у заједничкој борби.«

(»Народна борба« број 1 од 15 јануара 1942 године, чланак »Црногорски народ и сусједни народи«).

Наша штампа је, кроз ријеке крви и ужасе клања, кроз густе димове паљевина и бомбардовања, кроз бијес паклене пропаганде, метежа и шовинизма, указала нашем народу пут којим се долази до ослобођења. Али од почетка, када је устанак био у напону, до прољећа 1942, када је устанак био у осјеци, вјечито је истицао парола да је пobjеда наша, јер је на нашој страни Совјетски Савез са Црвеном армијом. Љубав према Совјетском Савезу и Црвеној армији дивно је изражена у уводнику »Народне борбе« број 4 од 15 марта 1942 године под насловом »Ослободилачка борба Црвене армије«, у коме се каже:

»Рат који је поведла Хитлерова Њемачка против Совјетског Савеза је највећи и најсудбоноснији рат у историји човјечанства. Никада ни у једном рату није скоро цијело човјечанство острепило и пред самом помисли да би једна зараћена страна могла побједити, никада ни у једном рату није цијело човјечанство страсније очекивало пobjеду друге зараћене стране. Никада ни у једном рату није ни једну армију пратила таква мржња свих слободољубивих народа као што је пратила Хитлерову армију у њеном походу на Совјетски Савез, никада ни у једном рату није ни једну армију пратила таква љубав свих слободољубивих народа, као што је пратила борбу и пobjеде Црвене армије.

Сви слободољубиви народи свијета — ове слободољубиво у свим народима — били су свим својим људским бићем уз Црвену армију која је била позвана да брани совјетску земљу, стали су свим својим људским бићем уз Црвену армију, када је почела да прогони и протјерује фашистичког освајача са своје земље. Привремени успјеси фашистичке армије нијесу успјели да поколебају слободољубиво човјечанство, сталне пobjеде Црвене армије изазвале су велики борбени полет и општу радост и вјеру«.

Са таквом вјером у пobjеду Црвене армије и њену ослободилачку улогу, пред навалом надмоћног непријатеља наше снаге су се повлачиле крајем априла 1942 за Босну.

Посебну пажњу у историји штампе Ослободилачког рата заслужује »Омладински покрет«, орган Црногорске народне омладине.

У вријеме прве покрајинске конференције Црногорске народне омладине организација ЦНО је имала 12.308 учлањених омладинаца. У народном устанку црногорска омладина је дала највећи удио. Редови омладине су били стално у порасту. Та ситуација је захтијевала покретање листа који би био колективни организатор омладине у борби за народно ослобођење.

Тако се 15 децембра 1941 године појавио први број »Омладинског покрета«. Лист је прво литографисан, а од 1 фебруара 1942 се штампао у већ поменутој штампарији у Гостиљу. »Омладински покрет« је у свом првом броју овако себи обиљежио смјернице:

»Омладински покрет« је лист велике војске младих црногорских патриота који данас, на фронту и у позадини, учествују у светом ослободилачком рату који води црногорски народ против фашистичких окупатора и домаћих издајника, — за своју слободу, за своју народну независност, за своју културу.

»Омладински покрет« је израз напредних снага црногорске омладине, која је свјесна да је фашизам највећи крвник младе генерације и да без његовог уништења нема напретка, нема бољег и орећнијег живота младој генерацији.

»Омладински покрет« трба да допринесе учвршћењу јединственог омладинског, антифашистичког и патриотског фронта у Црној Гори, — оствареног преко Црногорске народне омладине, — учвршћењу јединственог народноослободилачког фронта младе генерације народа Југославије, учвршћивању јединства и братства омладина свих словенских народа у борби против фашистичких непријатеља Словенства, учвршћењу антифашистичког (фронта омладине читавог свијета, учвршћивању оружаног братства омладине Југославије и Совјетског Савеза.«

Први број »Омладинског покрета« углавном је посвећен преношењу одлука прве покрајинске конференције Црногорске народне омладине. Љубав црногорске омладине према Совјетском Савезу и Црвеној армији дивно је изражена кроз поздраве ЦНО са покрајинске конференције. У поздраву Црвеној армији, који лист објављује у цјелини, поред осталог се каже:

»Завјетујемо се да ћемо учинити све да олакшамо твоју борбу, јер смо свјесни да је Источни фронт истовремено фронт свих поробљених народа. Он је херојска војска радника и сељака, захваљујући твојој снази и невиђеном самопријетору данас фронт побједе напаћеног човјечанства над својим крвником — фашизмом.«

Од фебруара 1942 »Омладински покрет« је почео да излази штампан у малом укусном формату, уређен тако да би му и данас морао који било лист завидјети. Његова линија је била учвршћење јединства младе генерације као основног задатка ЦНО.

Први број »Омладинског покрета« од 1 фебруара 1942 доноси чланке и дописе о покрету отпора црногорске омладине као и о потреби јединства старих и младих у борби против окупатора, објашњавајући да борба за ослобођење земље не значи само борбу за слободу у формалном смислу већ и борбу за културу и науку. Он доноси и чланак »Књигу поред пушке«, који има историјску вриједност. Чланак закључује након једне анализе карактера ослободилачке борбе:

»Због свега овог, народноослободилачка борба носи у себи борбу за културу, која већ данас почиње, а свој пуни замах добиће кад борба за слободу буде завршена. Књига нам помаже да освојимо слободу, слобода ће нам омогућити да освојимо књигу.«

Овај број »Омладинског покрета« доноси и неколико књижевних прилога, као »Комсомолску пјесму« Мајаковског, »Сестре Батрићеве« Радована Зоговића и др. Историјску важност има допис о оснивању прве пионирске организације на слободној територији и означању њених задатака.

»Народноослободилачка борба нашег народа већ уплиће у своје херојско и стваралачко коло и трећи пас Црногораца. Наши најмлађи другови, дјечаци из села Подвраћа, општина вражегурска, основали су по својој иницијативи црногорски дјечји народноослободилачки покрет.«

У ову организацију могли су бити примљени дјечаци и дјевојчице од 10 до 15 година »под условом да не пуше, не пију, не коцкају се и не носе праћку«. Изабрали су управу од пет чланова и то: три мушкарца и двије дјевојчице. Сваке суботе приређивали су конференције на којима су читали вијести о политичкој ситуацији, поједине књижевне сјеставе из дјечје литературе и сл. Они су пратили курире кад пролазе кроз село и поздрављали са »смрт фашизму«.

Повлачењем наших снага за Босну (које је трајало од краја априла до почетка јуна 1942), престала је излазити наша штампа. У Црној Гори су остали позадинци који су се борили и радили под врло тешким условима најстроже илегалности. Они су штампалим и живом ријечју, као и борбом, правилно обавјештавали масе о политичкој ситуацији, дизали морал народа, бранили га и гинули за њега, али писана агитација није имала услова да се развије ван оквира вијести и летакца куцаних на машини и умножаваних на шапирографу.

III

Наша штампа у Ослободилачком рату од повратка из Босне до ослобођења земље

Након повратка из Босне поново оживљава рад на штампи. У септембру 1943 у Пљевљима је нађена једна »тигл-машина« у којој је штампано нешто брошура и прогласа. За вријеме Шесте непријатељске офанзиве штампарија је изнесена до Таре и уништена да је не би непријатељ користио, а слова су спасена.

У марту 1944 пронађена је у Берамама, у једном подруму, штампарија која је требало да се пренесе за Колашин, али наступом Седме непријатељске офанзиве одустало се од тога, слова су пребачена до Трешњевика и закопана, а машину су закамуфлирали и оставили у истом подруму. Прије овог упућена је из Берама једна мала »бостон-преса« и нешто слова (али без великих слова) и то је доспјело на Боан гдје је рађено нешто прогласа и један број »Омладинског покрета«. Ускоро су поново ослобођене Бераме и пребачена она штампарија, а из Трешњевика су ископана њена слова и све то пренесено за Колашин. Тако су од 5 јуна 1944 у тој штампарији издати по један број

»Народне борбе«, »Омладинског покрета«, »Гласа Санџака« и »Наше жене« и три броја »Ријечи слободе«, као и неколико брошура и летака. Уочи Осме непријатељске офанзиве изнесена је штампарија из Колашина у село Липово, гдје је изашао по један број »Ријечи слободе«, »Омладинског покрета« и »Гласа Санџака«. Након тога штампарија се морала закопати, а слова сакрити по околним селима. На згради гдје је била смјештена штампарија један млади типограф је великим словима написао: »Опет ћемо доћи« (»Цепне новине«, штампарија Цетиње 1945, Милија Вуковић: »Из рада партизанских штампарија«).

Почетком јесени 1944 године ослобођен је Никшић, а у новембру исте године Цетиње. Од ослобођења Никшића већ није било угрожавања технике штампе од непријатеља.

Већ у октобру 1943 године почела је припрема за поновно издавање »Омладинског покрета«. У писму редакције упућеном свим среским комитетима СКОЈ-а означен је карактер листа у датој ситуацији. У писму се каже:

»Драги другови,

Обавјештавам вас и овим путем да смо одлучили да у најскорије вријеме отпочнемо са основним издавањем листа »Омладински покрет«, као органа Црногорске и босанске народне омладине.

»Омладински покрет« писаће о учешћу омладине у народноослободилачкој борби, а осим тога и о свим проблемима и питањима омладинске организације.

И поред тога што је нама овима, још у самом почетку, постала јасна чињеница да су се међу првим испалим пуцњима против злочиначког окупатора на Балкану налазили и пуцњи испалиени из пушака најмлађих и најбољих синова Црне Горе и Босне, која су касније за вријеме од двије и по године борбе, са пушком и бомбом у руци, са баџачем и митраљезом, при извлачењу рањених другова, под убитачном артиљеријском и пушчаном ватром, за вријеме тешких и напнатих маршева, кроз глад и његове, на стражи и у одговорној курирској служби, на мучилиштима, у непријатељским логорима и у раду у позадини, — показали херојства, која су врло често носила масовни карактер — о свему томе није до сада било скоро никаквих писаних докумената. На херојску смрт младих јунака и јунакиња Црне Горе и Босне се гледало као на нормалну појаву. О њиховим подвизима, о њиховим именима није знала често ни најближа околина, а да и не говоримо о широким народним масама.

Схваћајући важност учешћа црногорске и босанске омладине у борби за ослобођење испод крвавог фашистичког терора и величину жртава које је ова омладина до сада положила за његово уништење, а имајући у виду нове масе омладине коју треба васпитавати на свијетлим примјерима стотина младих мртвих и живих хероја, а с обзиром да је организација Црногорске народне омладине на већем дијелу наше територије тек у формирању и да ће протекли јавјестан период времена до њеног учвршћења и осамостаљења, потребно је да сада, док то не буде могла радити организација ЦНО у првом реду сва среска rukоводства СКОЈ-а, а затим и сва општинска, одреде по једног другог у руковођству који ће се старати поред осталих послова о прикупљању дописништва за лист.

Код ширских омладинских маса треба умјети створити интерес према нашем листу и пронаћи начине за развијање љубави према дописништву. То ће се између осталог постићи на тај начин што ће се омладина навикавати да на састанцима, сијелима и другим забавним окуповима да репртажу о из-

вјесном интересантном догађају из омладинске борбе, о смјелој акцији извјесног села или града против скупатора и издајника, да у pjesми опјева јуначки подвиг другог омладинца, његово херојско умирање, његово држање и друго, што би затим пренијели писменим путем у широке масе народа.

У својим дописним чланцима омладина треба да говори о издаји коју починише четнички и сепаратистички бандити, оптужујући их за сва направљена злјества према омладини, за све алчничке мјере према народу.

У нашем листу треба да кажу своју ријеч и наши најмлађи другови — пионир, које је разбојнички окупатор помоћу својих срамних слугу лишио родитељске заштите и брине, браће и сестара, хране и одијела, оставио без крова над главом. Кроз наш лист они треба да причају о својим нејаким друговима, који су умирали по непријатељским логорима, мучени у циљу женоубајања признања и података о кретању и склоностима партизана итд. Они треба да преко нашег листа изразе ону чисту дјетњанску истинитивну љубав коју осјећају према својим бранитељима — партизанима, а која се огледа у њиховим pjesмама, помоћи коју указују партизанима и народноослободилачкој борби.

Наш лист ће увијек доносити резултате такмичења у раду за помоћ нашој народноослободилачкој војсци; у прикупљеним прилозима у храни, топлим одијелу, у борби омладине за уништавање непријатеља и вршење саботаже и диверзантских акција, у курирској служби, у разним пословима омладинских радних чета, у културним приредбама, у уређењу омладинских домована, у свему осталом што на било који начин користи нашој народноослободилачкој борби и војсци.

При том треба водити рачуна да дописи буду нормално дуги (односно кратки), истинити и да увијек третирају најактуелнија питања омладине у вези с народноослободилачким ратом.

Са прикупљањем дописа и чланака треба отпочети још одмах, а прикупљени материјал слати не очекујући да се покупи сав материјал из једне општине или среза, па да се онда упути. Сада се у првом реду тражи од нас, среског скојевог руководства, да напишете извјесне актуелне чланке, било да се односе на досадашња омладинска питања, било да говоре о организационој проблему омладине или пак да изнесу недостатке организације који би се могли односити уопште на нашу омладинску и скојевску организацију у Црној Гори и Боки.

Ви сте дужни да нам пошаљете те дописе у што краћем року, без обзира на способност појединих другова, јер сваки од скојевог руководства мора да познаје актуелна омладинска питања, о којима треба да пише.

То ће осталој омладини послужити ка примјер и даће јој потстрек за писање а исто тако и храбрости.»

»Омладински покрет« је услед наредних непријатељских офанзива (Шесте, Седме и Осме) тешко могао излазити, али ипак су неколика броја изашла. Он је на својим ступцима углавном ишао линијом цитираног директивног писма и добро одговорио својој сврси. Посебну пажњу је »Омладински покрет« покљонио популаризацији Црвене армије и Комсомола, те су књижевни прилози на културној страни углавном били посвећени томе.

Након Првог конгреса Антифашистичке омладине Црне Горе и Боке 25 новембра 1943 године »Омладински покрет« је постао орган УСАО-а Црне Горе и Боке умјесто Црногорске напредне омладине. Та измјена у суштини није мијењала ништа, већ је одговарала степену развика антифашистичког омладинског покрета Црне Горе у Ослободилачком рату.

Обзиром на велико учешће жена у Ослободилачком рату, а последије Првог конгреса АФЖ Црне Горе, у децембру 1943 појавио се на слободној територији литографисан први број »Наше жене«. »Наша жена« је имала за циљ мобилизацију свих жена антифашистичкиња у борби за народно ослобођење као и истицање појединих свијетлих и херојских примјера жене-борца, те популарисање жене Совјетског Савеза.

»Наша жена« је укљепела у 1944 години да изда свега неколика броја.

Четвртог фебруара 1944 наставила је са излагањем »Народна борба«. Поводом поновног излагања »Народне борбе« Агит-проп ПК је обавијестио све среске комитете и дао директиве да је потребно организовати дописну мрежу листа, затим да чланке из народне борбе треба прорађивати на партиским састанцима и народним скуповима. Пред »Народну борбу« су се сада поставили нови задаци. Партизанске јединице и народна власт нијесу више били на оном степену на којем су биле у почетку 1942 године. Ситуација на фронту је такође измијењена. У Црној Гори народна власт је имала пуну садржину. Још од 15 новембра 1943 основано је Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Црне Горе и Боке и тим ударен чврст темељ за изградњу слободне и равноправне Црне Горе у новој Југославији. Већ смо имали славом овјенчану Народноослободилачку војску која је у Четвртој и Петој офанзиви задивила свијет својим хероизмом.

Поновно излагање »Народне борбе« дало је парољу »све снаге у службу ослободилачког рата«. Капитулација Италије била је крупна пукотина Тројног пакта кроз коју су се видјели скорни зраци побједе над Хитлером. Побједу је пребрло да убрза ефикасни Други фронт и појачана активност снага отпора поробљене Европе. Већ се могло говорити и о положају будуће Југославије у породици народа антихитлеровске коалиције након Техеранске конференције, те је »Народна борба« том питању посветила један чланак. Аналогно томе дошао је и чланак о значају Другог засједања АВНОЈ-а. Редовно су доношени чланци и вијести о успјесима Црвене армије, о двадесет шестој годишњици Октобарске револуције, двадесетогодишњици Лењинове смрти, десетом засједању Врховног совјета СССР итд.

Око цитата Мануилског:

»Чађ попаљених села и насеља изједаће им очи. Вјетрови ће им ударати у лице омчама вјешала која су податла у окупираним земљама. Људи ће их плувати у лице, а осиротјела дјеца бацаће се каменицама на вих. Стријељане жртве устаће из гробова и стајаће покрај путева позивајући на освету...»

цитирани су злочини Немаца и њихових слугу у Шавничком срезу: 1686 становника убијено, 6529 кућа запаљено и уништено имовине у износу од преко двије милијарде предратних динара.

Већ у мају 1944 године Црвена армија је дошла до својих националних граница у ширини од преко 400 километара. Поводом тога »Народна борба« од 5 јуна 1944, у чланку »У очекивању заједничког напада на Хитлерову Њемачку«, цитира ријечи друга Стаљина о ослободилачкој улози Совјетског Савеза:

»Наша задаћа се неће ограничити само на истјеривање њемачких трупа из предјела наше домовине. Да би се наша земља и остале нама савезничке земље избавиле од опасности поновног поробљавања, треба да дотучемо рањену авијер у њеној властитој јазбини.«

У јуну 1944 године појавила су се два листа: »Ријеч слободe« као орган ЗАВНО-а Црне Горе и Боке и »Глас Санџака« као орган ЗАВНО-а Санџака. Оба листа су излазила неколико мјесеци и информисала најшире народне слојеве о политичкој и ратној ситуацији у земљи и на главним фронтима савезника. Оба листа пишу о признању Народноослободилачке војске од стране савезника који су акредитовали своје војне мисије при нашим главним штабовима и при Врховном штабу. Историјску важност имају неке вијести које су ова два листа објавила.

Интервју савезничких новинара маршала Тита. Поред осталих питања:

«Колика је савезничка помоћ и да ли је довољна?

Тито:

»Помоћ се стално повећава. Али сада наша војска броји 300.000, а ускоро ће требати поматати војску од шесто хиљада.«

Затим на питање колико је од Југославије ослобођено, маршал Тито одговара:

»Ослобођена територија износи половину Југославије.«

Поводом десанта Њемаца на Дрвар 25 маја 1944 године »Глас Санџака« у броју 1 од 15 јуна 1944 пише:

»Хитлер је покушао да и код нас примени метод којим је поробио Холандију и уцрао Мусолинија. Али се преварио. Напу војску мјесеу мегле сломити ни шест великих офанзива! Још мање ће је моћи уништити разбојнички напади Њемаца, који прспадају.«

Такође је од историјске важности саопштење »Слободне Југославије« које преноси »Глас Санџака« у свом броју 2—3 од 7 августа 1944 године о непријатељским снагама у Југославији. Према тим подацима на дан 1 јула 1944 године Њемци су у нашој земљи имали седамнаест дивизија и десет засебних пукова, укупном броју од 270.000 војника. Јачина бугарских окупаторских снага износи девет дивизија и три засебна пука, укупно 130.000 војника. Сем тога Њемци располажу у Југославији још са 170.000 квислиншких војника међу којима, поред Рупникових најамника, има: 15 до 17.000 недијеваца, 15 до 19.000 четника Драже Михаиловића и 9.000 бјелогардејских бандита. Тако се у

Југославији бори против Народноослободилачке војске од 560 до 570.000 непријатељских војника.

Двадесет четвртог октобра 1944 године изашао је први број »Побједе«, органа Народноослободилачког фронта Црне Горе и Боке. Појавом »Побједе« престао је да излази »Ријеч слободе«. У вријеме појаве »Побједе« скоро читава Црна Гора је била слободна. Уводник »Побједа је ту« написао је Блажо Јовановић. »Побједа« је донијела, поред неколико чланака о Фронту, омладини и сл., те вијести са фронта из земље и савезничких ратишта, и вијест о ослобођењу Београда. Поводом ослобођења Београда »Побједа« је донијела дневну заповијест маршала Тита, захвалност маршала Тита маршалу Стаљину у вези са ослобођењем главног града Југославије, рапорт Пека Дапчевића маршалу Титу и вијест да је Москва у част ослобођења Београда испалила 24 плотуна из 324 топа.

Већ од 1 јануара 1945 године сва Црна Гора је била слободна. Првог јануара 1945 изашао је први нови лист у ослобођеној Црној Гори, »Нова Бока«, као орган Народноослободилачког фронта Боке.

У Ослободилачком рату, поред листова и летака, техника Покрајинског комитета и појединих окружних и среских комитета старала се да за идеолошко-политички рад умножи најквалитетнију марксистичко-лењинистичку литературу. Тако је на писаћој машини и шапирографу умножавана још од 1941 Историја СКП (6), а од 1943 године издато је много брошура и прогласа, као на пр.: Срески комитет Никшић: Стаљин »Година прелома« у шеснаест примјерака, »Упутства за НОО у Црној Гори и Боки« у шеснаест примјерака, »Одлуке АВНОЈ-а са Другог засједања« у десет примјерака, »Поздрав Свесловенског комитета АВНОЈ-у« у дванаест примјерака, »Поздрав Черчилу од стране АВНОЈ-а« у дванаест примјерака, »Поздрав ЦК КП Бугарске АВНОЈ-у« у дванаест примјерака, »Свештенству вјерског и монашког чина проглас ЗАВНО Вјерски одсек« — тридесет примјерака, »Проглас црногорским федералистима« — двадесет примјерака, »Говор друга Тита на Другом засједању АВНОЈ-а« — тридесет примјерака, »Говор друга Милована Ђиласа о двадесетшестогодишњици Октобарске револуције« — шеснаест примјерака, Димитров: »Куда иде Бугарска« — шеснаест примјерака, »Последња опомена друга Тита« — двадесет примјерака, »Шта чекаш« (летак) — двадесет примјерака, Тито: »Годишњица Црвене армије« — дванаест примјерака, »Из совјетске штампе« (да чланка) — дванаест примјерака, »Дневна заповијест друга Стаљина 23-II-1944« — шеснаест примјерака, »Дневна заповијест друга Тита« — двадесет примјерака, »Црногорским федералистима« (проглас) — тридесет примјерака, »Оцима који се налазе иза окупаторских жица« — педесет примјерака, »Први мај« — двадесет четири

примјерка, »Проглас ЦК за Први мај« — десет примјерака, »Национално питање« — десет примјерака.

Срески комитет Шавник издао је следећи политички материјал: »О значају Московске конференције« — педесет примјерака, »О Другом фронту« (чланак московске »Правде«) — шеснаест примјерака, Стаљин: »Година прелома« — осам примјерака, Димитров: »Куда иде Бугарска« — десет примјерака, »Споразум усташа и четника« — двадесет шест примјерака, »Друго засједање АВНОЈ-а« — двадесет три примјерка, »Истина о нама« — седам примјерака, Стаљин: »Партија« — тридесет два примјерка, »Теорија КП« — тридесет два примјерка, »Економски развитак друштва« — тридесет један примјерак, »Национално питање« — Лењин—Стаљин — тридесет један примјерак, »Трећа интернационала« — Лењин — осам примјерака, »Марксизам« — Лењин — шеснаест примјерака, »Првобитни нацрт теза по аграрном, националном и колонијалном питању« — Лењин — двадесет примјерака. »Устав и пројекат устава« — Стаљин — осам примјерака, прва и друга глава »Историје СКП (б)« — двадесет два примјерка, »Класа пролетера и партија пролетера« — Стаљин — тринаест примјерака, »Сељачко питање« — Лењин—Стаљин — седам примјерака, »Фашизам и радничка класа« — Димитров — шест примјерака.

Окружни комитет Никшић издао је следећи материјал: »Из совјетске штампе« (неколико чланака) — четрдесет примјерака, »Говор друга Шверника« — шездесет примјерака, »Одлуке Другог засједања АВНОЈ-а« — четрдесет примјерака, »Теорија Партије« — шездесет примјерака, »Устав СССР« — осамнаест примјерака, »О пројекту Устава СССР« — Стаљин — осамнаест примјерака, »О партиском масовном раду« — Калињин — осамнаест примјерака, »Уредба о народноослободилачким одборима и војнопозадинским властима« — шездесет примјерака.

Овај материјал је углавном издан у току 1944 године. Сав овај материјал издаван је већином на шапирографу под врло оскудним техничким условима (недостатак глицерина и других средстава), али је на терену приликом прораде индивидуално умножаван од сваког комунисте (подаци добијени од Сава К. Брковића).

Техника Окружног комитета Боке у току 1944 године према непотпуним подацима издала је следећи материјал: »Злочинци пред провалијом« — четрдесет примјерака, »Бока под окупаторима« — четрдесет примјерака, »Улога Антифашистичког фронта жена у Ослободилачком рату« — двадесет два примјерка, »Три мајке« (из листа »Жена данас«) — двадесет два примјерка, »Пред судбоносном одлуком« (из листа »Жена данас«) — двадесет два примјерка, »Прве жене официри« (из листа »Жена данас«) — двадесет два примјерка, »Жиг спомоте« (из листа »Жена данас«) — двадесет два примјерка, »250.000 жена у Хрват-

ској обухваћено у Антифашистички фронт жена« (из листа »Жена данас«) — двадесет два примјерка, »Слава им« (из листа »Жена данас«) — двадесет два примјерка, »Ни зрна жита окупатору« (из листа »Жена данас«) — двадесет два примјерка, »Позиви за војску и технички курс« — сто десет примјерака, »Побједи Црвене армије дају нам нове снаге« (из листа »Ми млади«) — тридесет осам примјерака, »Проглас радницима Арсенала и Зетске пловидбе« — сто примјерака, »Ми млади« (брошура) — тридесет осам примјерака, »Реферати за скојеве руководиоце« (брошура) — деветнаест примјерака, »Комунистички манифест« — тридесет примјерака, »Развитак социјализма од утопије до науке« — осамнаест примјерака, »О дијалектичком и историјском материјализму« (из IV главе »Историје СКП (б)«) — деветнаест примјерака. Поред овог издања је брошура »Из филозофског речника«, појединачна поглавља »Основа лењинизма« итд. (подаци Окружног комитета КП Боке).

Поред ових непотпуних података наведених ради илустрације рада, као што смо рекли, сва партијска руководства на терену непрекидно су у било којој форми умножавала материјал за идеолошко-политичко уздизање својих кадрова. На жалост, многе су архиве пропале и детаљнијих података о издавачкој дјелатности у Ослободилачком рату немамо.

Иако под веома тешким условима, под кишом непријатељских граната и метака, наша штампа је непрекидно, у току читавог Ослободилачког рата, обавјештавала народне масе о војно-политичкој ситуацији. Она је истинито обавјештавала народ о стварној ситуацији на фронту и у позадини и у најтежим данима давала вјеру у снаге народних маса и ослободилачку улогу Совјетског Савеза као гаранције побједи нападеног човјечанства над језивим фашистичким непријатељем. Она је била истински мобилизатор свих народних снага у борби за народно ослобођење и нову Југославију.

Насљеђујући такве традиције из Народноослободилачког рата, наша штампа у периоду мира са истим еланом мобилише широке народне масе трудбеника за изградњу нове отаџбине, која у породици земаља народних демократија, на челу са Совјетским Савезом, брани међународну безбједност и човјечност у свијету.

НИКО С. МАРТИНОВИЋ